

การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข
โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี*

DEVELOPMENT OF RECONCILIATION FOR PEACEFUL SOCIETY BY THE SANGHA
ADMINISTRATOR IN PATHUM THANI PROVINCE

พระมหาอำนาจ อจฉริยเมธี, พระมหากฤษญา กิตติโสภโณ, พระมหาสุนันท์ สุนนโธ
PhramahaAmnat Adchariyameti, PhramahaKrisada Kittisobhano, PhramahaSunan Sunando

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author. E-mail: nokthong123456@outlook.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไป องค์ประกอบ และนำเสนอการพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 22 รูป/คน การสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิ 12 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนาความ และเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง 194 รูป สถิติที่ใช้ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1. ประชาชนนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เริ่มมีการสนใจในหลักธรรมคำสอนได้ศึกษาหลักธรรมต่างๆ เพื่อนำไปสอนให้บุคคลในครอบครัวและสนับสนุนให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่วัด และชุมชนภายในหมู่บ้าน จึงเป็นการสร้างความสามัคคีปรองดองกัน 2. พระสังฆาธิการมีความคิดเห็นต่อการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี โดยมีภาพรวมอยู่ในระดับมาก 3. การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการ จังหวัดปทุมธานี ได้แก่ (1) พระสังฆาธิการปฏิบัติตามหน้าที่ตามภารกิจ 6 ด้านของคณะสงฆ์อย่างเคร่งครัด (2) มีการปลูกฝังคุณธรรมร่วมกับการปฏิบัติธรรม (3) ปฏิบัติด้วยความบริสุทธิ์ทั้งทางด้านกาย วาจา ใจ มีความจริงใจต่อกัน (4) ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเที่ยงธรรม โดยไม่เลือกปฏิบัติ (5) มีความโอปอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (6) เสียสละมีจิตใจที่เสียสละไม่เห็นแก่ตัว

คำสำคัญ: การพัฒนา; การเสริมสร้างความปรองดอง; สังคมสันติสุข

Abstract

Objectives of this article were to study the general conditions, components and to present the development of reconciliation for peaceful society, using Mixed research methods: the qualitative research collected data from 22 key

* Received March 3, 2020; Revised March 7, 2020; Accepted March 9, 2020

informants by in-depth interviewing and 12 participants in focus group discussion and analyzed data by descriptive interpretation. The quantitative research collected data with questionnaires from 194 samples and analyzed data with statistics of frequency, percentage, mean and standard deviation. Findings were as follows: 1. The people practiced the doctrine in daily life, began to be interested in the doctrine and taught the Dhamma to members of the families, participated in various activities both at monasteries and the communities resulting the reconciliation. 2. Administrative monks' opinions on the reconciliation promotion for peaceful society by the administrative monks in Pathum Thani Province, by overall were at high level 3. Development of reconciliation for peaceful society by the Sangha Administrative monks in PathumThani Province were 1) Sangha Administrative monks strictly perform their duties according to the 6 tasks of the Sangha ,2) morality cultivation together with Dharma practice 3) Dhamma practice with purity bodily, verbally and mentally and sincerity to one another, 4) treat others with fairness by not discriminating against any body, 5) being generous to fellow human beings and 6) sacrificing mind without selfishness.

Keywords: Development; Reconciliation; Peaceful Society

บทนำ

จังหวัดปทุมธานี เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงในปี 2557 เช่นเดียวกัน โดยเริ่มตั้งแต่ ครอบครัว ชุมชน โรงเรียน และทุกๆ สังคม จากปัญหาหลายๆ ด้าน หลายๆ ปัญหาทำให้เกิดความแตกแยกในสังคมอย่างรุนแรงและมากยิ่งขึ้น และเป็นปัญหาที่สั่งสมมานาน โดยไม่ได้รับการดูแลแก้ไขแต่อย่างใด ยิ่งทำให้เกิดความเสียหายกับบ้านเมืองมากยิ่งขึ้น (ราชกิจจานุเบกษา, 2557) พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี ได้มีส่วนร่วมในการนำโครงการสร้างความปรองดองหลายโครงการ โดยได้นำหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาใช้ในทุกพื้นที่ของประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับโครงการของรัฐบาลที่มอบหมายให้กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงมหาดไทย โดยกรมการปกครอง มอบหมายให้ทุกจังหวัด ทุกอำเภอ ทุกตำบล ทุกหมู่บ้าน ดำเนินการปรองดองสมานฉันท์ขึ้น เช่น 1) โครงการสร้างความปรองดองสมานฉันท์โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา “หมู่บ้านรักษาศีล 5” จังหวัดปทุมธานี เป็นโครงการของมหาเถรสมาคม เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้รักษาศีล โดยขอให้คณะสงฆ์สานต่อโครงการให้ยั่งยืน และขอให้คณะสงฆ์นำโครงการดังกล่าว เชื่อมโยงกับการทำงานกับหน่วยอบรมประชาชนตำบล ซึ่งพระเทพรัตนสุธี เจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี ได้สานต่อโครงการโดยมอบให้ เจ้าคณะอำเภอ เจ้า

100 ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 มกราคม – มีนาคม 2563

Vol. 9 No. 1 January – March 2020

คณะตำบล และเจ้าอาวาส รับผิดชอบต่อคำเนิการ และแต่งตั้งคณะทำงานที่เป็นฆราวาส เช่น นายกองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ผู้แทนจากหน่วยงาน หรือผู้นำชุมชนในตำบล ภาคเอกชน เป็นต้น 2) โครงการสัมมนา “สร้างความสุขครั้งใหม่ด้วย 7 กิจวัตรความดี” ของบริษัท เอเชีย สแตนเลย์ อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด สถานประกอบการสว่าง รัชชบวร รัชชาศิลป์ 5⁶ ซึ่งเป็นโครงการหมู่บ้านรัชชาศิลป์ 5 และชุมชนคุณธรรม จังหวัดปทุมธานี ซึ่งได้มีการสัมมนาสถานประกอบการต่างๆ จำนวน 1 วัน เป็นแห่งที่ 3 ณ บริษัท เอเชีย สแตนเลย์ อินเตอร์ เนชั่นแนล จำกัดซึ่งทำให้ผู้เข้ารับการสัมมนา จากโครงการดังกล่าว ได้ทำกิจกรรมต่างๆ อย่างมากมาย ในเบื้องต้นจากการสัมมนา พบว่าทำให้รัชชาศิลป์ 5 ในข้อ 1 และข้อ 2 ได้ง่าย 3) โครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข สร้างชุมชนเข้มแข็งยั่งยืน เป็นหนึ่งในโครงการ ที่มหาเถรสมาคมมีมติเห็นชอบ เพื่อปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาด้านสาธารณูปการ โดยมุ่งหมายให้วัด เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นที่พึ่งทางกาย ใจ และสติปัญญา พัฒนาสุขภาวะองค์กรรวมให้แก่ชุมชนได้ สมตามบทบาทหน้าที่ของวัด และคณะสงฆ์ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนในสังคมไทยตลอดมา ทั้งนี้ การพัฒนาวัดให้ร่มเย็นและสปปายะด้วยหลักการ 5 ส : สะสาง สะดวก สะอาด สร้างมาตรฐานและสร้างวินัย ย่อมสามารถเกื้อกูลประโยชน์ต่อประชาชนผู้มาบำเพ็ญกุศล ศึกษาพระธรรม และพึ่งวัดในฐานะศูนย์กลางชุมชนในทุกด้านได้อย่างเพียบพร้อม ก่อสายสัมพันธ์อันดีระหว่างบ้านกับวัด ส่งเสริมพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง และผู้นำทางด้านจิตใจของสังคมได้อย่างแท้จริง อันนำไปสู่ความวัฒนาสถาพรของสถาบันพระพุทธศาสนา สมดังพระราชปณิธานของสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ผู้ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทุกประการ (อดิศักดิ์ ธีรานุกพัฒนา, 2561)

จากปัญหาข้างต้นดังกล่าว จะเห็นว่ามหาเถรสมาคม มีนโยบายเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ของคนในชาติ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนาให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน พระสงฆ์เป็นที่พึ่งและเป็นผู้นำทางด้านจิตใจของสังคม โดยการร่วมมือร่วมใจสร้างความสามัคคีปรองดองในทุกภาคส่วน ซึ่งจังหวัดปทุมธานีได้รับนโยบายมาดำเนินการแล้ว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาทฤษฎีเกี่ยวกับการปรองดอง และแนวคิดเกี่ยวกับการปรองดอง ของพระราชญาณวิสิฐ (2561) 6 หลักการปรองดองสมานฉันท์ คือ 1) หลักความถูกต้อง 2) หลักความเหมาะสม 3) หลักความบริสุทธิ์ 4) ความยุติธรรม 5) หลักพรหมวิหารธรรม 6) หลักความเสียสละ แนวคิดเรื่องสันติสุข การสร้างสันติสุขที่สำคัญ มี 5 ประการ ได้แก่ 1) การศึกษา 2) ศาสนา 3) การเมือง 4) กระบวนการยุติธรรม 5) สื่อทางสังคม (มหาวิทยาลัยศรีประทุม, 2561) และหลักธรรมสาราณียธรรม 6 1) มโนกรรม 2) วจีกรรม 3) กายกรรม 4) สาธารณโภคี 5) สีสสามัญญตา 6) ทิฏฐิสามัญญตา (ที.ปา 11/317/257) เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนรอบวัดในจังหวัดปทุมธานี ในการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี
3. เพื่อนำเสนอการพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 22 รูปหรือคน และการสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 12 รูปหรือคน เครื่องมือที่ใช้คือแบบสัมภาษณ์และแบบสนทนากลุ่มเฉพาะ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการบันทึกเสียงและจดบันทึกด้วยตนเอง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา เรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ยังทำการวิจัยเชิงปริมาณ โดยเป็นการวิจัยเชิงสำรวจ จากแบบสอบถาม ซึ่งมีค่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.977 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการสุ่มมาจากประชากรโดยหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างจากการใช้สูตรคำนวณของ ทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane, 1973) ในกรณีที่ทราบจำนวนประชากร ที่ระดับความคลาดเคลื่อน 0.05 จากการใช้สูตรคำนวณของทาโรยามาเน่ (Taro Yamane, 1973) โดยมีประชากรเป็นพระสังฆาธิการในจังหวัดปทุมธานี จำนวน 376 รูปจึงได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 194 รูป วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ สถิติที่ใช้ในการวิจัย คือ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัย

ประเด็นที่ 1 สภาพทั่วไปในชุมชนรอบวัด มีการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี

พระสังฆาธิการ ได้มีการนำหลักธรรมคำสอนมาบรรยายธรรมให้พุทธศาสนิกชนที่มาวัดพบปะพูดคุย แนะนำให้เพื่อนำหลักธรรมคำสอนในเบื้องต้นนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น ศีล 5 และมีจิตอาสาที่เป็นนักศึกษา ประชาชนที่มีการศึกษา มีความรู้ และไม่มีการศึกษา เริ่มมีการสนใจในหลักธรรมคำสอน ได้ศึกษาหลักธรรมต่างๆ เพื่อนำไปสอนให้บุคคลในครอบครัวและสนับสนุนให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่วัด และชุมชนภายในหมู่บ้าน หรือสถานที่อื่นๆ มีการเสนอข้อคิดเห็น ตลอดจนให้ความช่วยเหลือด้านอุปกรณ์ ทรัพย์สินเงินทองตามกำลังศรัทธา ประกอบกับลูกหลานในชุมชนต่างๆ ละแวกใกล้เคียง ในแต่ละวัด ได้รับการศึกษามากขึ้น ก็จะเข้าใจสังคมอีกระดับหนึ่งมีเหตุผล มีความคิด การพูดคุยแนะนำหลักธรรม ทำให้เข้าใจง่ายขึ้น

ช่วยให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน และการได้พบปะพูดคุยก็จะสร้างความเข้าใจ และได้นำความรู้ที่ได้มานั้นมาถ่ายทอดแนะนำให้กับบุคคลในครอบครัว ในชุมชน จึงเป็นการสร้างความสามัคคีปรองดอง ซึ่งจะเป็นการแบ่งเบาภาระให้กับพระสังฆาธิการอีกทางหนึ่ง การศึกษามากขึ้น สูงขึ้น ทำให้มีความรู้มากขึ้น มีประสบการณ์มากขึ้น กระบวนการคิดต่างๆ ก็มากขึ้น ทำให้เกิดปัญญา มีการพิสูจน์ความจริงในหลักของความถูกต้อง มีเหตุผล ไม่เชื่อคนง่าย ซึ่งจะช่วยให้หลีกเลี่ยงการทะเลาะเบาะแว้งได้ บุคคลที่มีการศึกษาก็จะมีผลต่อครอบครัว ต่อมาในคณะ ชุมชน ตำบล ตลอดจนสังคมใหญ่ ส่วนในด้านการศึกษาทางธรรม ผู้ที่ศึกษาทางธรรม หากนำศีล 5 ไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันก็จะช่วยให้มีจิตใจที่ดีงาม มีเหตุผล ซึ่งการศึกษาทางโลกมากขึ้น และการศึกษาทางธรรมมากขึ้น ทำให้คนมีความคิดเห็นที่แตกต่างจากคนที่ไม่มีการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม การศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมช่วยให้คนใช้ชีวิตในประจำวันทางในที่ถูกต้อง และทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองได้ง่ายขึ้นเช่นเดียวกัน

ประเด็นที่ 2 องค์ประกอบของการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี

ด้านการศึกษา การเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี โดยมีภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า พระสังฆาธิการมีการดำเนินการอยู่ในระดับมากทุกด้าน

ด้านการศึกษา การเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี โดยมีภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า พระสังฆาธิการมีการดำเนินการอยู่ในระดับมากทุกด้าน

ด้านการศึกษา การเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี โดยมีภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า พระสังฆาธิการมีการดำเนินการอยู่ระดับมากทุกด้าน

ด้านกระบวนการยุติธรรม การเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคม สันติสุข โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี โดยมีภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า พระสังฆาธิการมีการดำเนินการอยู่ระดับมากทุกด้าน

ด้านสื่อทางสังคม การเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี โดยมีภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า พระสังฆาธิการ มีการดำเนินการอยู่ระดับมากทุกด้าน

ประเด็นที่ 3 นำเสนอการพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการ จังหวัดปทุมธานี

1) **ด้านหลักความถูกต้อง** พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี จะต้องปฏิบัติตามหน้าที่ตามภารกิจ 6 ด้านของคณะสงฆ์อย่างเคร่งครัด ในด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา โดยนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่อยู่บนพื้นฐานของหลักความถูกต้อง ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และไม่

บิดเบือน คำสอนของพระพุทธเจ้า โดยการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาบรรยายธรรมโดยให้พุทธศาสนิกชนได้รับทราบและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างถูกต้อง และให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าวัดเพื่อปฏิบัติธรรม อีกทางหนึ่ง และจะต้องทำงานเชิงรุกมากขึ้น เพื่อเป็นการกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนมีความตื่นตัว และสนใจ ในการฟังธรรม และปฏิบัติธรรมด้วย เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระจากภาครัฐ ในการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข ทั้งนี้ ขอให้มหาเถรสมาคม เป็นผู้ประสาน และขอสนับสนุนจากผู้บริหารระดับประเทศ กำหนดเป็นนโยบาย จัดทำเป็นโครงการให้หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน เข้าร่วมกิจกรรมด้วย พระสังฆาธิการจะได้ทำงานเชิงรุกเต็มที่ด้วย

2) **ด้านความเหมาะสม** พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี จะต้องปฏิบัติ ตามภารกิจ 6 ด้านของคณะสงฆ์ ในด้านเผยแผ่พุทธศาสนาให้ประชาชน พุทธศาสนิกชนได้รับทราบ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในหลักของความถูกต้องมาบรรยายทั้งในวัดในวันพระ และวันสำคัญทางพุทธศาสนา และนอกสถานที่วัด ทั้งหน่วยราชการ บริษัท โรงงาน ตามที่ได้ยินยอมให้ไปบรรยายธรรม และให้พุทธศาสนิกชนได้นำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในครอบครัว ในหมู่คณะ ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความปรองดองโดยพระสังฆาธิการ โดยใช้ หลักความเหมาะสม โดยให้ประชาชน พุทธศาสนิกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ ภาคเอกชน ทราบถึงความเหมาะสม ในการใช้ชีวิตประจำวัน ไม่ประมาท รู้จักพิจารณาเหตุพิจารณาผล รู้จักกาลเวลา รู้จักประมาณ รวมถึงการใช้งบประมาณแผ่นดินให้ได้ประโยชน์ที่คุ้มค่า โดยไม่ให้สูญเปล่า ซึ่งหากพุทธศาสนิกชนได้นำหลักธรรม ด้านความเหมาะสมไปปฏิบัติ ก็จะช่วยแบ่งเบาภาระให้กับหน่วยงานภาครัฐ ในการสร้างความสามัคคีปรองดอง ทั้งนี้ การปฏิบัติธรรมดังกล่าวจึงต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ในการส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชน ที่เป็นเยาวชน ได้รับการปลูกฝังในการปฏิบัติธรรม เพื่อเยาวชนจะได้เป็นอนาคตของชาติที่มีคุณภาพ

3) **ด้านความบริสุทธิ์** พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี จะต้องเสริมสร้างความปรองดองในชุมชน ละแวกใกล้เคียง และชุมชนต่างๆ ให้มีความหนักแน่นและแข็งแกร่ง ให้มีความสามัคคีปรองดองดุจญาติมิตร โดยการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทาง ในการปฏิบัติ โดยปฏิบัติด้วยความบริสุทธิ์ใจ และการนำหลักธรรมคำสอนมาบรรยายหรือการจัดกิจกรรมร่วมกัน โดยให้เยาวชน ที่เป็นนักเรียน นักศึกษา พุทธศาสนิกชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน เข้าร่วมกิจกรรมด้วยกันในชุมชน ซึ่งทำให้มีโอกาส พบปะพูดคุยกัน ทำให้รู้จักกัน อันจะนำไปสู่ความสามัคคี จากสังคมเล็กๆ ไปสู่สังคมใหญ่ ระดับอำเภอ จังหวัด ประเทศได้ การปลูกฝังหลักธรรมของพระสังฆาธิการจะต้องให้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจ จริ่งใจ และเน้นหลักความบริสุทธิ์ ทั้งทางด้านกาย วาจา ใจ ให้มีความจริงใจต่อกัน เพื่อเป็นการปลูกฝังทำให้เกิดความเคยชิน และสังคมอยู่ร่วมกันเป็นสุข โดยโครงการนี้ จะต้องได้รับ การสนับสนุนจากผู้บริหารระดับสูง ผู้นำประเทศ รัฐมนตรีที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และมหาเถรสมาคมรับนโยบายมาปฏิบัติ เพื่อให้พระสังฆาธิการได้ทำงานเชิงรุกได้เต็มที่ และเป็นการแบ่งเบาภาระของหน่วยงาน

ภาครัฐ ในการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน โดยให้พระสังฆาธิการมาช่วยในด้านการปลูกฝังหลักธรรม เนื่องจากมีงบประมาณ และได้รับสนับสนุนด้านโครงการ โดยมีประชาชน นักเรียน นักศึกษา และเยาวชน ได้ร่วมกิจกรรมด้วย

4) **ด้านความยุติธรรม** พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี จะต้องมีความรู้และศึกษาทางโลกด้วย ในด้านกฎหมาย เพื่อที่จะช่วยเหลือและปกป้องคนในชุมชน และพระภิกษุสามเณร ในวัด ด้วยแรงกระแทกจากภายนอก จากผู้ไม่หวังดี พระสังฆาธิการจะต้องทำงานเชิงรุก ตั้งรับ และปกป้อง ในขณะที่พุทธศาสนิกกรุกรานจากผู้ไม่หวังดี และให้คำแนะนำ กับประชาชนในชุมชน ให้ได้รับ ความยุติธรรม เพื่อความถูกต้องและเป็นธรรมกับทุกคน ให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม รับรู้ ในเรื่องต่างๆ ด้วย จะต้องโปร่งใส บริสุทธิ์ ยุติธรรม และมีส่วนในการตรวจสอบภาคประชาชน เพื่อเป็นการเสริมสร้าง ความสามัคคีปรองดองอีกทางหนึ่ง ในส่วนของทางธรรม พระสังฆาธิการ จะต้องปลูกฝังความยุติธรรม และให้ความรู้ด้านยุติธรรมกับประชาชนทั้งในชุมชน และพุทธศาสนิกชนได้ เช่น การนำหลักธรรมมาสอน ให้ปฏิบัติด้วยจิตใจที่ตั้งงาม ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเที่ยงธรรมให้เสมอหน้ากัน โดยไม่เลือกปฏิบัติ ไม่นำ เอาอคติมาเป็นเครื่องตัดสิน เพราะรัก เพราะลำเอียง ต้องเป็นธรรมกับทุกฝ่าย ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้าง ความปรองดองของพระสังฆาธิการอีกทางหนึ่งด้วย ทั้งนี้ ขอให้ผู้นำประเทศ ผู้บริหารประเทศ หน่วยงานภาครัฐต้องให้การสนับสนุน เห็นความสำคัญในด้านความยุติธรรม เพื่อแบ่งเบาภาระจากภาครัฐอีกทางหนึ่ง

5) **ด้านพรหมวิหาร** พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี จะต้องมีความรู้ด้านหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้อง โดยไม่บิดเบือน เพื่อปลูกฝังพุทธศาสนิกชน เยาวชน ซึ่งเป็นอนาคตของชาติ ให้มีพรหมวิหารธรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างแข็งแกร่ง เป็นอนาคตของชาติที่ดี เป็นผู้นำของประเทศในอนาคต เป็นข้าราชการของประเทศที่มีคุณภาพ ที่มีคุณธรรม จริยธรรม โดยมีเมตตา ในการที่เห็นผู้อื่นเป็นสุข กรุณา ปราบปรามที่จะให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มุทิตา ยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุขอุเบกขา มีการวางเฉย ไม่เหยียบย่ำซ้ำเติม เมื่อผู้อื่นมีทุกข์ โดยรวมแล้วผู้ที่เป็อนาคตของชาติ จะต้อง มีความโอปปาติกะต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และนำหลักธรรมมาดำเนินชีวิต และบริหารประเทศชาติบ้านเมืองได้ พระสังฆาธิการจะต้องปลูกฝังหลักธรรมคำสอนต่างๆ ให้กับคนกลุ่มนี้ ทั้งนี้ ผู้บริหารประเทศ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง มหาเถรสมาคม จะต้องเห็นความสำคัญเหล่านี้ เพื่อเป็นการปลูกฝัง สร้างเยาวชนเพื่อเป็นอนาคตของชาติ ที่มีคุณภาพต่อไป

6) **ด้านหลักความเสียสละ** พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี จะต้อง ปฏิบัติตามหลักธรรมภารกิจ 6 ด้านของคณะสงฆ์อย่างจริงจัง และทำงานเชิงรุก ในการเผยแผ่พุทธศาสนา ในด้านหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้ถูกต้อง เพื่อเป็นแบ่งเบาภาระจากหน่วยงานภาครัฐ ในการเสริมสร้างความปรองดอง และสร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่ให้มีคุณภาพ ปลูกฝังให้มีคุณธรรม จริยธรรม เพื่ออนาคตได้เป็นผู้นำ ผู้ปกครอง นักบริหาร นักวิชาการ เป็นผู้อำนาจอเหนือผู้อื่น จะต้องมึจิตใจที่เสียสละ สละความเห็นแก่ตัว สละความสุขส่วนตัว เพื่อประโยชน์สุขของหมู่คณะ

และเพื่อประเทศชาติ ให้มีความเจริญรุ่งเรืองที่มีผู้นำที่มีคุณภาพ โดยมีหลักธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติหน้าที่ ด้วยความเสียสละ เมื่อผู้นำเป็นใหญ่ที่ได้รับการปลูกฝังด้านหลักธรรมคำสอน และประพฤติตัวอยู่ในธรรม ประชาชนก็ย่อมที่จะประพฤติในธรรม เช่นเดียวกันได้ จะช่วยให้ราษฎร ประชาชนคนไทยอยู่กันเป็นสุข ถ้วนหน้า ถ้ามีผู้นำ หรือ ข้าราชการตั้งอยู่ในธรรมในการดำเนินชีวิตและปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้อง และเสียสละ

อภิปรายผลการวิจัย

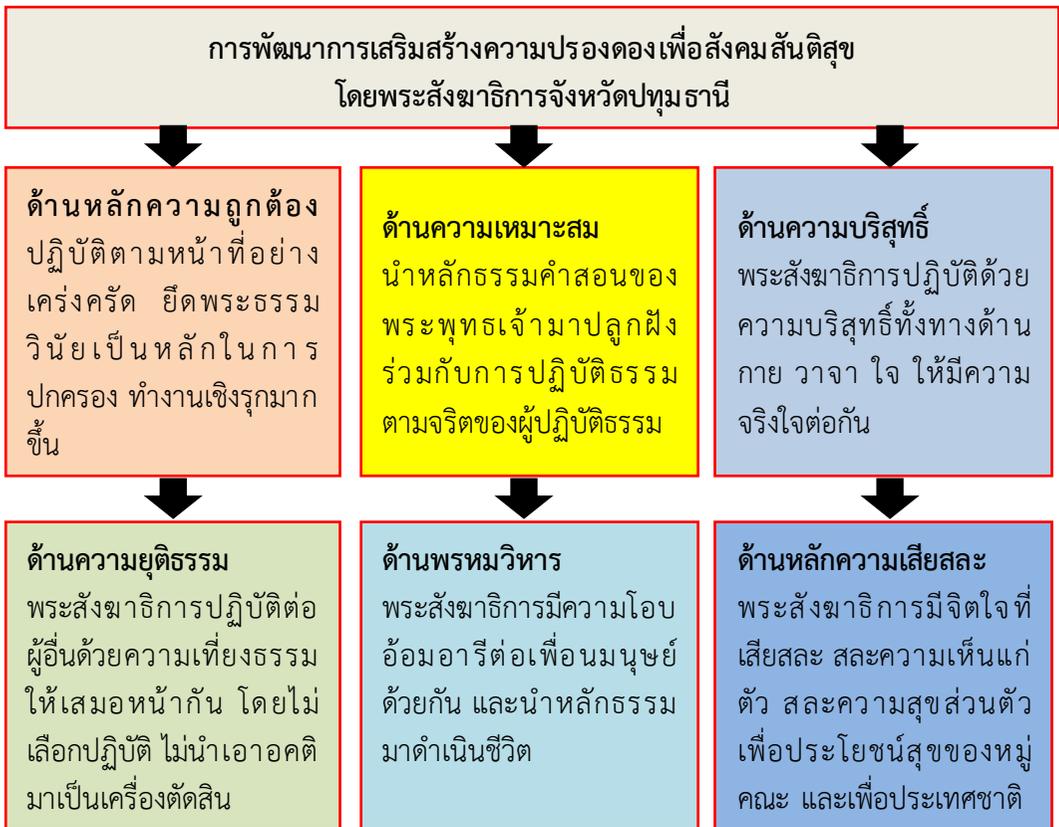
พระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี มีการเสริมสร้างความปรองดอง เพื่อสังคมสันติสุข โดยนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาบรรยายธรรม ให้กับพุทธศาสนิกชน ประชาชน และ บุตรหลานในชุมชนที่มีการศึกษาสูง และให้ศึกษาทางธรรม เพื่อนำไปถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัว เนื่องจากบุตรหลานในชุมชนมีการศึกษา จึงมีสังคมอีกระดับหนึ่งที่มีเหตุผล มีความคิด การพูดคุยแนะนำหลักธรรม ทำให้เข้าใจง่ายขึ้น เข้าใจหลักความถูกต้อง กระบวนการคิดของผู้ที่มีการศึกษา มีการพิสูจน์ความจริงเชิงประจักษ์ได้ จึงอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้อง ซึ่งจะช่วยสร้างความสามัคคีได้ จะเป็นการแบ่งเบาภาระของพระสังฆาธิการ ในการเสริมสร้างความปรองดองได้อีกระดับหนึ่ง พระสังฆาธิการจะบรรยายธรรมในหลักธรรมที่มีความเหมาะสม ในด้านรู้จักยึดหยุ่น ผ่อนหนัก ผ่อนเบา ซึ่งตรงกับการศึกษาทางโลก ที่การเป็นผู้พิจารณาเหตุ สังเกต ในความเป็นรู้จักบุคคล รู้จักฐานะของตน รู้จักประชุมชน รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสม พระสังฆาธิการจะต้องบรรยายธรรม ด้วยหลักบริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ และสอนให้พุทธศาสนิกชนมีความบริสุทธิ์ใจในการใช้ชีวิตประจำวันที่ถูกต้อง ตลอดจนการปฏิบัติหน้าที่ทั้งส่วนตัว เอกชน และงานราชการ ที่จะต้องรับผิดชอบ ต้องใจซื่อ มือสะอาดโปร่งใส และตรวจสอบได้ พระสังฆาธิการจะนำหลักความยุติธรรม มาบรรยายธรรมให้กับพุทธศาสนิกชน บุตรหลานที่มีการศึกษาสูง ในชุมชน ละแวกใกล้เคียง และชุมชนต่างๆ จะได้รับรู้ และเข้าใจในการปฏิบัติ ตามหลักกัตติธรรม ให้เสมอหน้ากัน เพื่อจะได้นำไปถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัว สอนให้การปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเที่ยงธรรม โดยไม่อคติลำเอียง ทั้งในชุมชนและ ละแวกใกล้เคียง หมู่บ้าน ตำบล และจากสังคมเล็กๆ ขยายไปสังคมใหญ่ได้ ส่วนในด้านหลักพรหมวิหารธรรม พระสังฆาธิการสอนให้ผู้มีการศึกษา พุทธศาสนิกชนให้มีวิธีคิดในสิ่งที่ถูกต้อง และการปฏิบัติต่อกันด้วยความเมตตา ปราบปรามที่ดีต่อผู้อื่น และปรารภนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ปราบปรามให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ยินดีให้ผู้อื่นเป็นสุข และวางตัวเป็นกลาง วางเฉย เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ ส่วนในด้านความเสียสละ พระสังฆาธิการ มีการเสริมสร้างความปรองดองในการบรรยายธรรมในด้านหลักความเสียสละ ซึ่งหากผู้มีการศึกษาสูงในชุมชน ได้ปฏิบัติตาม และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน และนำไปถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัว ก็จะสามารถนำไปสู่ความสามัคคีได้ และจะช่วยให้สังคมอยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นจึงสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พระมหากฤษณา กิตติโสภโณ (2561) ได้วิจัยเรื่อง “การสร้าง ความปรองดองสมานฉันท์ด้วยการขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา” พบว่า ผู้นำชุมชนจะต้องยึดหลักการสร้างความปรองดองสมานฉันท์ 6 ประการ คือ 1) หลักความถูกต้อง 2) หลักความเหมาะสม 3) หลักความบริสุทธิ์ 4) หลักความยุติธรรม 5) หลักพรหมวิหารธรรม และ 6) หลักความเสียสละ จะทำให้เกิดบรรยากาศแห่งความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน ได้อย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระเมธาวิเชียร (ปลิวโก), พระมหาวิระศักดิ์ สุรเมธี และสาลินี รักกตัญญู (2559) ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการเสริมสร้างสังคมสันติสุขของมูล นิธิราเคิลออฟไลฟ์ ตามหลักพุทธสันติวิธี พบว่า ตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในหลัก สังคหวัตถุ 4 เป็นธรรมที่ทำให้สังคมเป็นสังคมที่สันติสุข ซึ่งประกอบด้วย 1) ทาน คือ การให้มีทั้งวัตถุทานสิ่งของ ให้อธรรมทาน และให้อภัยทาน 2) ปิยวาจา คือวาจาที่สุภาพมีประโยชน์ วาจาที่นั้นต้องเป็นวาจาสุภาพคือ จริง ไพเราะ เหมาะแก่การประสานสามัคคี รวมถึงคำแนะนำสั่งสอน ชักจูงในทางที่ดี 3) อตถจริยา การทำประโยชน์มีทั้งประโยชน์ตน ประโยชน์ต่อผู้อื่น บางทีเราก็มักเรียกว่า ผู้มีจิตอาสา และ 4) สมานัตตตา ร่วมสุขร่วมทุกข์กันได้ การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย เสมอต้นเสมอปลายรู้จักหน้าที่ รู้จักวางตน และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูปลัดจักรพันธ์ กิตติสารโ (บุญกาญจน์) (2560) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการสร้างสันติสุข ของชุมชนตามหลักพุทธศาสนา ในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ผลการวิจัยพบว่า การประยุกต์ใช้ หลักพุทธศาสนาในการสร้างสันติสุขของชุมชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี อยู่ในระดับมาก และปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสันติสุขของชุมชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ประกอบด้วยหลักการที่สำคัญ 3 ประการ คือ หลักพุทธธรรม ได้แก่ (1) หลักพรหมวิหาร 4 เช่น หลักเมตตา หมายถึงคนในชุมชน ต้องอยู่กันด้วยความเมตตา หลักกรุณา หมายถึงคนในชุมชนต้องประกอบด้วยเมตตาธรรม หลักมุทิตา หมายถึง คนในชุมชนต้องแสดงมุทิตาจิตต่อเพื่อนร่วมสังคม (2) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง การใช้ ภูมิปัญญาได้ การเคารพผู้ใหญ่ การเข้าวัดในวันพระ เพื่อฝึกตนให้อยู่ในคุณงามความดี และ (3) หลักกฎหมาย สังคมใดก็ตามหากอยู่ด้วยกันด้วยการเคารพกฎหมาย สังคมนั้นย่อมเกิดสันติสุข พระสังฆาธิการ ได้นำหลักความบริสุทธิ์ในการบริหารให้เหมาะสมตามหลักความบริสุทธิ์ ให้กับประชาชน ส่วนพระสังฆาธิการจะปฏิบัติต่อพุทธศาสนิกชนด้วยหลักความบริสุทธิ์ ไม่ว่าจะทั้ง กาย วาจา ใจ และตามหลักธรรมด้วยใจที่บริสุทธิ์ ส่วนในด้านหลักความยุติธรรม พระสังฆาธิการสอนให้ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเที่ยงธรรม ยุติธรรม ตามหลักนิติรัฐ และนิติธรรม ไม่เลือกปฏิบัติด้วยความลำเอียง ส่วนหลักพรหมวิหารธรรม หลักนี้ ก็จะนำไปสู่ความสุข ความสามัคคีในหมู่คณะได้ ต้องมีเมตตาพรหมวิหาร ปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ในด้านหลักความเสียสละ วัด พระสังฆาธิการ ต้องเสียสละให้กับประชาชน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยรวมและสละความเห็นแก่ตัว เพื่อส่วนรวมเช่นเดียวกัน และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูพินิจรัตนกร (อนุสรณ์ ฐานทตโต) (2556) ได้วิจัยเรื่อง “การประยุกต์ใช้พรหมวิหารธรรม ในการสร้างสันติสุขในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ” ผลการวิจัยพบว่า หลักพรหมวิหารธรรม มีความสำคัญต่อการเสริมสร้างสันติสุขในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ สรุปได้ว่า ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักพรหมวิหารธรรมมี

ความสำคัญต่อการสร้างสันติสุขในตำบลบางแก้ว อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนการเสริมสร้างความปรองดองของพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี มีการนำหลัก การเสียสละ มาบรรยายธรรม โดยกระบวนการยุติธรรมต้องมีการเสียสละ เพื่อให้ประชาชนได้รับความเป็นธรรมจากสังคม อย่างเท่าเทียมกัน

องค์ความรู้จากการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการ จังหวัดปทุมธานี” นั้น สามารถสังเคราะห์และนำเสนอ ได้ดังแผนภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

ที่มา: พระมหาอำนาจ อจฉริยเมธี (2562)

การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการ จังหวัดปทุมธานี 1) ด้านหลักความถูกต้อง พระสังฆาธิการปฏิบัติตามหน้าที่ตามภารกิจ 6 ด้านของคณะสงฆ์อย่างเคร่งครัด ในด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา โดยนำหลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าที่อยู่บนพื้นฐานของหลักความถูกต้อง ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และไม่บิดเบือน คำสอนของพระพุทธเจ้า 2) ด้านความเหมาะสม พระสังฆาธิการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปลูกฝังร่วมกับการปฏิบัติธรรม เพื่อเยาวชนจะได้เป็นอนาคตของชาติที่มีคุณภาพ 3) ด้านความ

บริสุทธิ์ พระสังฆาธิการปฏิบัติด้วยความบริสุทธิ์ทั้งทางด้านกาย วาจา ใจ ให้มีความจริงใจต่อกัน 4) ด้านความยุติธรรม พระสังฆาธิการปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเที่ยงธรรมให้เสมอหน้ากัน โดยไม่เลือกปฏิบัติ ไม่นำเอาอคติมาเป็นเครื่องตัดสิน 5) ด้านพรหมวิหาร พระสังฆาธิการมีความโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และนำหลักธรรมมาดำเนินชีวิต และบริหารประเทศชาติ บ้านเมืองได้ พระสังฆาธิการจะต้องปลูกฝังหลักธรรมคำสอนต่างๆ ให้กับคนกลุ่มนี้ ทั้งนี้ ผู้บริหารประเทศ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง มหาเถรสมาคม จะต้องเห็นความสำคัญเหล่านี้ เพื่อเป็นการปลูกฝัง สร้างเยาวชนเพื่อเป็นอนาคตของชาติ ที่มีคุณภาพต่อไป 6) ด้านหลักความเสียสละ พระสังฆาธิการมีจิตใจที่เสียสละ สละความเห็นแก่ตัว สละความสุขส่วนตัว เพื่อประโยชน์สุขของ หมู่คณะ และเพื่อประเทศชาติ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์

1) เจ้าคณะอำเภอ รับนโยบายมาเพื่อดำเนินการจัดโครงการ และส่วนหนึ่ง ก็มอบให้ พระสังฆาธิการทุกวัดในจังหวัดดำเนินการอย่างต่อเนื่องและจริงจัง โดยการทำงานเชิงรุก ร่วมกิจกรรมด้านหลักธรรมกับชาวบ้าน

2) พระสังฆาธิการในแต่ละจังหวัด อำเภอ ตำบล จัดการดำเนินการเชิงรุก เพื่อเข้าถึง พุทธศาสนิกชน เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีปรองดองอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

3) พระสังฆาธิการ ออกพบปะประชาชนในชุมชน หมู่บ้าน และละแวกใกล้เคียงเพื่อถวาม สาระทุกข์สุขดิบ และเป็นการสร้างมิตรภาพ ให้คนเข้าถึงวัด

ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1) การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข โดยพระสังฆาธิการ จังหวัดปทุมธานี

2) การเสริมสร้างสมรรถนะพระสังฆาธิการของจังหวัดปทุมธานี ในการเสริมสร้างความ ปรองดองเพื่อสังคมสันติสุข

เอกสารอ้างอิง

- ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินที่มีความร้ายแรง ในเขตท้องที่กรุงเทพมหานคร จังหวัดนนทบุรี อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี และอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ. (2557, 21 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 131 ตอนที่ 13 ง. หน้า 1-2.
- พระครูปลัดจรรย์พันธ์ กิตติภาโร. (2560). *รูปแบบการสร้างสันติสุขของชุมชนตามหลักพุทธศาสนา ในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี* (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูพินิจรัตนกร (อนุสรณ์ ฐานทตโต). (2556). *การประยุกต์ใช้พระมหาวีรกรรมในการสร้างสันติสุขในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ* (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาภุชญา กิตติโสภโณ (แช่หลี่). (2558). *การสร้างความปลอดภัยของสมานฉันท์ ด้วยการขับเคลื่อนโครงการหมู่บ้านศีล 5 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(3), 55-62.
- พระมหาอำนาจ อัจฉริยเมธี. (2562). *การพัฒนาการเสริมสร้างความปรองดองเพื่อสังคมสันติสุขโดยพระสังฆาธิการจังหวัดปทุมธานี* (ดุชนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธาวิจารย์รส (สุเทพ ปสิวิโก) และคณะ. (2559). *แนวทางการเสริมสร้างสังคมสันติสุขของมูลนิธิมิราเคิลออฟไลฟ์ตามหลักพุทธสันติวิธี* (รายงานผลการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชญาณวิสิฐ. (2561). *6 หลักปรองดองสมานฉันท์*. สืบค้น 5 พฤศจิกายน 2561, จาก <http://www.prd.go.th/ewt.news.php?nid=15376&filename=index>
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยศรีปทุม. (2561). *แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข*. สืบค้น 5 พฤศจิกายน 2561, จาก <http://www.thaigoodview.com/Node/204971>
- อดิศักดิ์ ธีรานุกพัฒนา. (2561). *5 ส : หลักการและวิธีปฏิบัติ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: บริษัทปัญญาฉัตร บุคส์บายดิ้ง จำกัด.